

Джерелознавство, теорія та методологія історії

А. О. Курзенкова

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ ДО ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РУНІЧНОЇ МЕМОРІАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ СКАНДИНАВІЇ XI ст.

Досліджуються етапи контент-аналізу скандинавських рунічних надписів, які виступають цінним історичним джерелом стосовно особливостей рунічної меморіальної традиції Скандинавії XI ст. Застосування кліометричних методів дозволяє дослідити руни на якісно новому рівні: графічно зображено частоту розподілу логічних категорій, що зустрічаються в меморіальних скандинавських рунічних надписах XI ст., виявлено логічні категорії та смислові маркери, які засвідчують ступінь репрезентативності джерела.

Ключові слова: скандинавські руни, надписи, історичне джерело, рунічна меморіальна традиція Скандинавії XI ст..

Одним з найважливіших напрямів Європейської інтеграції є міжнародна співпраця в галузі культури. Це партнерство охоплює весь історично помітний період європейських кроскультурних зв'язків, у тому числі і скандинавські руни. Вони є одним з основних духовних витоків не тільки сучасної культури Північної Європи, насамперед Скандинавії, але мали величезний вплив на культуру германців в цілому, а також відбилися в слов'янській культурі. Зокрема успіхи кліометрії останніх двох десятиліть, особливо в площині дослідження наративних джерел, дали право вивести рівень рунологічного дослідження на новий достовірно історичний рівень. Це дозволило точніше і конкретно визначити сферу не вивчених, маловивчених, а також тих, що піддалися різного роду фальсифікаціям питань рунології.

Вивчення особливостей рунічної меморіальної традиції Скандинавії XI ст. має значення при дослідженні етногенезу поліетнічної України, Скандинавії і Європи в цілому. При цьому вони актуальні як в плані ретроспективного, так і в перспективного, оскільки скандинавський чинник відіграв важливу роль у формуванні етнічної ідентичності і продовжує залишатися важливою складовою частиною цього процесу.

Звісно, проблема має свою історію вивчення. Дослідження окремих її аспектів здійснювалося як у зарубіжному, так і у вітчизняному науковому просторі. Поміж українських авторів слід вказати працю видатного історика-сходознавця, професора Гарвардського університету, закордонного члена НАН України О. Прицака, в котрій подається короткий, але вагомий для вивчення проблеми звід відомостей рун Молодшого Футарка, щодо ключових складових змісту формули скандинавського рунічного меморіального надпису XI – XII ст., вирізаного за дорученням замовника [1].

Серед наукових розробок можна виділити працю відомої російської дослідниці О. Мельник, котра шляхом комплексного лінгвістичного аналізу рунічних каменів

розглядає руни Молодшого Футарка в якості історичного джерела, зокрема звертаючись до особливостей родинних відносин в меморіальних рунічних пам'ятниках Скандинавії XI ст. [2]. Також незамінною для пізнання ключових мотивів встановлення рунічних каменів, в контексті рунічної меморіальної традиції доби вікінгів є дисертація доктора філософії університету Тарту (Естонія) К. Зілмер [3]. Зрозуміло, провідним питанням у контексті дослідження проблеми залишається пошук методологічного інструментарію, з метою розширити обрій, арсенал та джерельну базу опрацювання наративних джерел, зокрема скандинавських рун, підгрунтя у вивчення яких заклали в основному російські фахівці Б. Миронов, І. Пасхавер, Т. Славко [4 – 6].

Водночас слід констатувати відсутність ґрунтовних досліджень з теми і наявність недостатньо широкого кола наукових робіт, присвячених окремим аспектам проблеми. Зокрема назріла необхідність у координації дій і виробленні єдиної концепції вивчення рунічних надписів між національними історіографічними школами. Мета цієї розвідки полягає у застосуванні методу контент-аналізу до вивчення скандинавських рунічних надписів як історичного джерела стосовно основних тенденцій родинних відносин у контексті меморіальної традиції Скандинавії XI ст. Базовими джерелами, покладеними в основу статті, виступають епіграфічні: руни Молодшого Футарка та рунічні надписи, які в ході дослідження виправдали себе як унікальні за своєю цінністю, автентичні джерела значного масиву даних [7].

Молодші рунічні надписи – це своєрідні меморіали, сучасні подіям, які в них згадані, оскільки політичних і адміністративних документів, необхідних для дослідження ранньосередньовічної історії Північної Європи бракує. Середньовічна скандинавська рунічна традиція чітко простежується, зображаючи важливу інформацію щодо дослідження особливостей рунічної меморіальної традиції Скандинавії XI ст. З метою вивести рівень рунологічного дослідження на достовірно новий історичний щабель, у статті демонструється впровадження елементів кліометричного дослідження до джерелознавчого аналізу рун, зокрема контент-аналізу, який означив прагнення дати більш широке та неупереджене трактування отриманим даним, що містяться в скандинавських надписах, провести аналіз джерела на більш високому дослідницькому рівні, точніше охарактеризувати тенденції та закономірності розвитку явищ і процесів, що простежуються. Застосована технологія контент-аналізу скандинавських рун як історичного джерела зводиться до того, що автор статті знаходить, вивчає, аналізує, поєднує та класифікує всі доступні рунічні надписи в єдину базу даних, створюючи одне змістовне поле, визначивши підраховані ознаки, риси, властивості пам'ятників, які відображають істотні сторони їх змісту.

Перший етап контент-аналізу – класифікаційний, що реалізується у вигляді таблиці (табл. 1), допоміг

виокремити визначену кількість ознак, що зустрічаються в джерелі та які уособлюють змінні значення. У зв'язку з цим, виділяються первинні поняття, за якими визначається наявність у змісті пам'ятників категорій, вагомих з точки зору цілей дослідження. В результаті внутрішній текст поділяється на певні частини, всередині яких виявляються відповідні змістовні маркери, що об'єднуються в логічні категорії (рунічні камені встановили замовники без / із визначення[м] рівня спорідненості). Таблиця показує нерівномірність розподілу логічних категорій (рунічні камені встановили замовники без/із визначенням рівня спорідненості 5/69 частот зустрічальності) та вказує на досить значне розмаїття смислових одиниць (замовників та померлих: синів, дочок, братів, сестер, батьків), вагомих для подальшого дослідження.

Рунічний камінь встановили замовники без визначення рівня спорідненості:
I – Встановила жінка самій собі
II – Встановили співтовариші

Рунічний камінь встановили замовники із визначенням рівня спорідненості:
III – Встановила дочка на честь матері
IV – Брат встановив братові або братам
V – Батько встановив сином
VI – Встановили сини на пам'ять матері
VII – Сини встановили батькові
VIII – Встановили сестри на честь братів
IX – Встановила мати на честь сина
X – Встановила дружина на честь чоловіка

Відповідно з графічними даними, інформація, яка міститься в рунічних молодших надписах, стосовно основних тенденцій родинних відносин, завдяки першому етапу контент-аналізу, була виявлена з тексту та об'єднана в самостійні логічні категорії. Найкраще представлено «вказівки на замовників із визначенням рівня спорідненості». Більше всього налічується замовників братів та синів, менше за все виявлено логічних маркерів, які вказують на встановлення рунічних каменів дочками й жінкою (лише один раз). В результаті формалізації тексту скандинавських рун, отримуємо зашифровані ряди зустрічальності. Це відкрило можливість для реалізації другого етапу – математико-статистичного: визначення розмаху варіацій, середньої інформаційної насиченості джерела та дефініції розсіяності термінологічних показників. Слід зазначити, що досліджене джерело – скандинавські руни Молодшого

Табл. 1
Визначення частоти розподілу логічних категорій, що зустрічаються в скандинавських меморіальних рунічних надписах XI ст.
[2, 256-345; 3, 41-106; 8, 235-432]

Країна, ХІст.	Рунічний надпис	Замовники без визначення рівня спорідненості		Замовники із визначенням рівня спорідненості											
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X				
Данія	Колінд	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Орхус IV	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Сьондер – Віссінг	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Сьондер Кіркебю	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Норвегія	Альстад II	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Далум	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
Вестерганд	Фрюгорден	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Хасслабю	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Берга	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Стура Рюттерн	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Ульвста	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Гестрікланд	Сьодербю	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Ардре IV	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
	Готланд	Пільгорд	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Руте	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		Стенкумла	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
Шьонхем		-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
Шьонхем		-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	
Бальста		-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
Швеція	Бьюддю	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Ванста	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
	Гьокстен	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
	Гредбю	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
	Грьонста	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
	Гріпсхольм	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	
	Едер	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
	Іннберга	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
	Ліфсінге	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	-	-	
	Льондбю	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Мервалла	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	
	Ода	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Сьодертельє	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Скоенг	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Слебру	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
	Стренгнес	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	
	Стерінге	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Тюрінге	-	1	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
	Тюстберга	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
	Фагерльот	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	
Хагстюган	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-		
Хьогстена	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-		
Хунхаммар	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-		
Сьодерманланд	Хусбю – Рекарне	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Човстіген	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
	Ерья	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	

Швеція	Еста	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	
		Юлефорс	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	Смоланд	Ерікстад	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
		Упланд	Валлентуна	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Варпсунд		-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
	Веда		-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	Векхольм		-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	Льот		-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
	Лісбю		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Лоддерста		-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	Рослагс - Бру		-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
	Стекен		-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Тілінге		-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
	Шюста		-	-	-	-	-	-	-	-	1	1
	Екілла	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	
	Еланд	Гордбю	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
		Естергеланд	Бробю	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Рюкста		-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
	Гумбу		-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
	Улюнда		-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
	Чьолабю		-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
	Ед	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	
	Всього: 74		1	4	1	22	12	2	17	2	7	6

Футарка – містить значний масив (74 смислові одиниці) відомостей щодо особливостей рунічної меморіальної традиції Скандинавії XI ст. При цьому розмах варіації ($R = x_{\max} - x_{\min}$, де R – розмах варіацій категорій, що вивчаються, $x_{\max}$ – максимальний показник, відповідно $x_{\min}$ – мінімальний) частоти зустрічальності основних категорій склав 21 одиницю досліджуваного, що свідчить про різноаспектність змістовного навантаження рунічних надписів [4, 92-93]. Середня насиченість джерела термінами, що є цікавими для історичного дослідження ($\bar{x} = \frac{x_1 + x_2 + x_3 + \dots + x_n}{n}$, де $\bar{x}$ – середня насиченість джерела, кількісні показники категорій, і n – загальна кількість категорій [5, 13-14]) досягла 7,4 одиниць, що кількісно віддзеркалює поле для пошуку основних тенденцій та закономірностей скандинавських рунічних надписів із великого масиву даних. Тобто, демонструє, що молодші рунічні тексти достатньо наповнені даними щодо особливостей рунічної меморіальної традиції Скандинавії XI ст., тому становлять особливий академічний інтерес у ході фахового вивчення питання. Також слід порівняти середню арифметичну з максимальним показником логічних одиниць для того, щоб визначити розсіяність, зосереджених у рунічних текстах термінологічних складових $\frac{x_{\max}}{x_s} = 2,9$. У підсумку, необхідно сказати, що позначений ряд помірно розсіяний, оскільки результат, який отримано шляхом обрахунку, перевищує вдвічі, що і визначає головну складову його рівня. Передусім помірна розсіяність свідчить про своєрідність джерела, його маневреність, уловлює специфіку, своєрідність змісту категорій, що цікавлять у джерелі [5, 18-20].

Отже, скандинавські рунічні тексти доступні для реалізації етапів контент-аналізу. Їх використання розкрило і дало можливість досліджувати арсеналом кліометрії значний обсяг раніше не відомої навіть

скандинавістам інформації, зокрема щодо тенденцій родинних відносин в меморіальних скандинавських рунічних надписах XI ст., вагомої в контексті вивчення проблеми. Як наслідок, якісний зміст джерела став вимірним, доступним, точним, а результати аналізу об'єктивнішими.

Проаналізувавши дані таблиці, видно, що більшість рунічних текстів містять докладні вказівки на встановлення рунічних пам'ятників братом на честь братів та синами – батькам, із змісту яких легко можна визначити рівень спорідненості між останніми, позначивши місце і причини загибелі. Також домінування рунічних пам'ятників, установлених в основному братами й синами, може свідчити про те, що ті чи інші часто відправлялися у військові походи разом, тому внаслідок смерті одного, інші зводили пам'ятну стелу з рунічним надписом, формула якого складалася з імені замовника, розпорядження встановити пам'ятник, імені загиблого, вказівки на споріднені стосунки й обставини його смерті. Зазвичай ці доповнення були дуже короткі: одне два слова, але іноді вони складали і декілька речень, детальніше характеризуючи загиблого [9, 178-186]. Багато надписів завершувалися зверненням до Бога або Богоматері, з проханням допомогти душі померлого.

Потрібно відзначити, що меморіальні тексти не могли містити навмисного спотворення фактів: за уявленнями того часу, помилкова звістка про померлого, з одного боку, була образливою для нього, навіть якщо його заслуги перебільшувались, і тим самим загрожувала для замовників пам'ятника помстою покійного, з іншого – пам'ятники встановлювалися в місцях скупчення людей, які добре знали рід і сім'ю покійного, і неправдиві відомості були б викриті, зганьбивши замовників [2, 37-38]. Зрозуміло, можливість ненавмисних помилок не виключалася: замовники могли неточно знати або мати невірні відомості про місце або обставини загибелі їх родича у віддаленій країні, неправильно передати незнайомі географічні назви і т.п.

Зазначимо, що застосування методу контент-аналізу до вивчення скандинавських рунічних надписів, виконаних Молодшим Футарком, також відкриває можливість прослідкувати ланцюжок сімейних династій. У цьому відношенні можна привести яскравий приклад рунічного тексту Варпсунд (Упланд, Швеція, середина XI ст.): «Андветт і Кар, і Блэси, і Дьярв воздвигли этот камень по Гуннлейву, своему отцу. Он был убит на востоке с Ингваром. Бог да поможет их душам. Я, Альрик, высек руны. Он мог хорошо вести корабль» [2, 327-329]. Із тексту зрозуміло, що пам'ятник, встановлений п'ятьма братами на честь батька, який брав участь у поході Інговара. Однак значно цікавий інший сюжет, адже ім'я одного з синів Гуннлейва зустрічається ще на одному камені з Екілла (Упланд, Швеція, середина XI ст.): «Андветт і... і Кар, і Блэси, і Дьявр, они воздвигли этот камень по Гуннлейву, своему отцу. Он пал на востоке с Ингваром. Да поможет бог его

